

Berkovits György: Magyar látvány (részlet)

Berkovits, milyen név is ez? Fogalmam sincs, honnan származik, milyen eredetű, állítólag délszláv, de nem tudok olyan Berkovitsről, aki pravoszláv lenne, vagy mondjuk szerb. Hát akkor? – Az idei Artisjus Irodalmi Nagydíjat és Díjakat ezekben a percekben adják át a Budapest Music Centerben. Most a nagydíjas műből, Berkovits György *Magyar látvány* című esszékötetéből olvashatnak részletet.

Berkovits György

KÉT MAGYAR TÖRTÉNELEM (APÁM ÉS APÓSOM)

Apám és apósom, az első, megharagudott egymásra, majd elmesélem, miért.

Nehéz róluk beszélnem elfogultság nélkül, de megpróbálom. Meg kell próbálnom. **Több mint huszonöt éve készülök erre.** Meg kell próbálnom, remélem, kiderül, miért.

Remélem, az is kiderül majd, hogy nem a személyiségüket akarom mérlegre tenni, sem az egyiket a másik elé helyezni. Amit ők számomra megtestesítenek, *az természetesen **bennem fogant meg.***

Apám és apósom.

Különböző két arc, kerek és ovális. Az egyik tekintete barna, a másiké kék. Fekete és szőke hajúak, göndör az egyik, sima a másik. Ha az alkatot nézem, vastagsontú és vékonycsontú, magas és középtermetű.

Az egyik szívélyes, a másik kimért. Kedvelte a botra beszélést az egyik, a másik meg a véresen komoly szót. Az egyik általában bizakodott, a másik általában reménytelenséget sugallt. Ami a másiknak nem számított, az az egyiknek igen, például az öltözködés, az olvasás, az ideológia, a társaság, az elvont gondolkodás, a megajándékozás, a gondoskodó gesztusok stb.

Apám megnyerőnek akart mutatkozni, igen ambicionálta, apósom sokkal kevésbé. Apósom roppant választékosan fejezte ki magát, már-már erőszakoltan, apám erre nem törekedett.

A világ olyan, amilyen, vallotta apám, a világ korántsem olyan, amilyen lehetne, vallotta apósom.

Szinte soha nem láttam nevetni apámat.

Magáztam, s ezzel megbékélni csak látszólag tudtam. Kacifántos mondatokban beszéltem vele: „tudja, apu, hogy...”, „szeretnék valamit mondani apunak...”. Rosszul magázódik a magyar nyelv, a „maga” szót nekünk idegen vagy ellenszenves alakhoz szoktuk intézni, vagy ha valakit meg akarunk bántani. Kínlódttam apámmal beszélve.

Ha felidéződik bennem megérkezése a szovjet fogságból, akkor egy magas, mérhetetlenül sovány, fekete férfit látok, ilyen soványt még nem láttam. Ruhája lötyög rajta, több számmal nagyobb lévén. Ha találkoztunk hasonló öltözékű, kinézetű férfival az utcán, anyám és nagymamám figyelmeztetett, óvakodjak tőle. S mintha nem aludt volna napokig, hetekig, hónapokig. Ölelkezik anyámmal, aki, azt hiszem, zokog. Aztán, amire félve vártam, hozzám fordul. Sajnos találkozásunk képe homályos, hátrítottam is mindig, így lett egyre homályosabb.

Nézett, néztem, szerettem volna apámat látni benne, de csak egy idegent láttam. Nem ismerhettem meg, öt éve, kétéves koromban tűnt el az életemből. Legtöbb foga hiányzott, és ami megmaradt, feketéllett. Gyanúsnak tűnt a szememben. Mondogatta ugyan anyám és nagymamám, amíg vártuk, milyen jó ember, milyen ügyes, ha megjön, az életünk megváltozik. De hát nem tudtam, mit is várhatok tőle. Megkönnyebbültem, amikor kiszabadultam öleléséből. Beszélt hozzám, és várta, csak válaszolok valamit. Nem mondtam semmit. Erőltette. Hát kinyögtem néhány szót, de nem emlékszem, mit is. Kinyögtem, és magázva, önkéntelenül magázva. És ő nem javasolta, tegezzem csak nyugodtan.

Ha például elnevette volna magát, azt hiszem, nyomban letegeztem volna.

Hogy valójában így történt-e, ahogy leírtam, nem biztos, de ha így él bennem, akkor így történt.

Apám tehát hazaérkezett a fogságból, néhány napja töltötte be a harmincnegyedik évét, 1947-et írtunk, egészen pontosan június 26-át. Megjegyeztük azt a napot egy életre.

Túlélte a munkaszolgálatot, amely a magyar zsidó férfiak magyar módra történő megsemmisítésének eufemisztikus kifejezését rejtette, és túlélte a szovjet birodalom fogoly-, munka- és haláltáborokban való végeérhetetlennek tűnő sínylődését. Együtt a shoát és a gulágot, nem túlzok, ha ezt mondom.

Csak egy adat akkori apámról: ötven kilóra fogyott nyolcvanötről, az utóbbi jobban illett, tudatom, száznyolcvanhárom centijéhez. De ez csupán csak egy testi adat. Lelki adat? Hülye kérdés, különben, mondhatom, igencsak maradt az, feltűnően, aki volt. *Mindenkinek hozott ajándékot.* Szellemi adat? Sütött belőle a bizalmatlanság, beléégett.

Hogy apámat magázom, anyámat, nagymamáimat meg tegezem, érdekes lehetett egy kívülálló számára. Nyolc évvel fiatalabb öcsémnek, aki sohasem szakadt el apánktól, mégis, szegénynek, utánozva engem, szintén magáznia kellett. Furcsa, egyenlőtlen is lett volna, ha csak az egyikünk tegezi. Nem volt ellenére apámnak a magázódás velünk, nem baj az, fejtette ki többször, ha a gyerek nem tegezi szüleit, az a tisztelet egyik formája, ő sem tegezte az anyját. A magázás, hogy személytelenül szólítottam személyét, rányomta bélyegét hozzá való viszonyomra.

Szinte soha nem nevettünk együtt.

Mentségére, nem lehetett sok tapasztalata az apa-fiú viszonyról, egy- éves korában apját, Berkovits nagyapámat az első világháború kezdetén rögtön az első lövések

egyike leterítette valahol az orosz fronton, fogalmunk sincs, hol. Ez az egyik változat. A másik, hogy vérhasban halt meg, mielőtt kivitték volna a frontra. Nem tudjuk, hol van eltemetve, ha egyáltalán el van. Soha nem vetődött fel családjunkban sírja holléte.

Berkovits, milyen név is ez? Fogalmam sincs, honnan származik, milyen eredetű, állítólag délszláv, de nem tudok olyan Berkovitsról, aki pravoszláv lenne, vagy mondjuk szerb. Hát akkor? Az bizonyosnak látszik, mivel nem német név, hogy a zsidó alattvalóira, akik, askenázi szokás szerint, apjuk keresztnévéből és saját keresztnévükből álló nevet viseltek, vezetéknévet erőltető II. József nem adhatta, tehát vagy később kerülhettek őseim Magyarországra, vagy ha nem később, akkor szefárdok voltak, és már eleve használtak vezetéknévet. De lehet egy Berkovits szefárd? Apám sűrű, fekete, göndör vagy inkább apróhullámos haját örökölt, egy észak-afrikai szemitához hasonlított. Ha viszont nem valahonnan a Balkánról származtak őseim, akkor származhattak éppen Lengyelországból is, ahol sok zsidó család szláv hangzású nevet viselt.

Számos Berkovits van szerte a világon, különbözőképpen írják: Berkovics, Berkowitz, Berkovici, Berkovich, a nyelvterülettől függően. Minden nagyobb városban külföldön fel szoktam ütni a telefonkönyvet, megnézni a nevünknél, hányan szerepelünk benne. Mondhatom, elég sokan Párizsban, Londonban, New Yorkban, Los Angelesben stb., de Prágában, Varsóban, Bécsben és Münchenben is.

Eszébe sem jutott apámnak magyarosítani, pedig különben igen-igen asszimilálódott mindenhez, ami magyar. Nekem sem jutott eszembe, figyelmeztetett is egy kollégám, még újságíró koromban, hogy annak, aki a nyilvánosságban szerepel, nem illik olyan nevet, mint az enyéem, viselnie, s példálózott önmagával. Ezen elcsodálkoztam, egyszerűen mert el akartam csodálkozni.

Apám sohasem csodálkozott, tudatom ezt is.

2

Elég sokszor *meg kellett futnunk*.

Miután Berkovits József nagyapám, aki úgynevezett parasztszabó volt Szentesen, vagyis parasztembereknek szabta, varrta a hagyományos viseletüket, meghalt, felesége, Irma nagymamám nem tudta fenntartani a nyolc-tíz alkalmazottal dolgozó műhelyt, eladta, és három kiskorú, most már félárva fiával megfutott, vissza a szüleihez, illetve testvéreihez a közeli Csanytelekre.

Még én is nyaraltam Csanyteleken, harminc év múltán, megtanultam rexezni hétéves koromban Irma nagymamám egyik öccsének kocsmájában.

Az egyik dédapám, Irma nagymamám apja, Rosenzweig Mihály, regálbérelője lett a csanyteleki, pontosabban a sövényházi Károlyi-birtok egy részének, de nemcsak földet állatokkal, hanem kocsmajogot, üzletjogot és gyógyszerárjogot is bérelt, s fűrészüzemet meg malmot is működtetett, illetve működtettek fiai és lányai meg azok családjai, voltak bőven, hiszen dédapám kilenc utódot nemzett. Hogy ortodoxok voltak-e, fogalmam sincs, de hogy Irma nagymamám egyáltalán nem tartotta már a vallást, azt tapasztaltam.

A tizenkilences forradalom napjaiban apám kis híján áldozat lett. Éjszaka történt, száz-százötven helybéli és környékbeli betört a család élelmiszerboltjába, akkor Irma nagymamám vezette, pisztolyokkal, késekkel felfegyverkezve. Kisiskolás apámat és két bátyját falhoz állítják, mint egy film pereg le előttem mindig, az egyik rabló rájuk szögezi fegyverét. Elvittek vagy pozdorjává törtek mindent, kirabolták nemcsak az üzletet, hanem az azzal egy házban lévő lakást is, azt a pénzt is elvitték, amit nagymamám a férje szabóműhelyéért kapott, egy fillérjük sem maradt.

Pogromnak bizonyult ez a javából, bár az enyhébb fajtából. A hatvanas években mesélte apám, s a kor szellemének megfelelően magyarázta: „Nem meggyőződéses forradalmárok lehettek, azok ilyet nem csináltak.” Úgy látszik, ezek a helybéli pogromlovagok nem értesültek annak a forradalomnak úgymond „zsidó” voltáról.

Apám nem mutatott csodálkozást azon, legalábbis utólag, hogy hatéves korában pisztollyal állt szemben.

Valami lovas kocsival, ezt hézagosan tudom, menekültek Hódmezővásárhelyre, mondom, semmijük sem maradt, Irma nagymamám ikertestvéréhez, aki ott élt családjával.

Abban a mezővárosban cseperedett fel apám, s futott be huszonhat éves koráig meglehetősen szép kereskedői karriert.

Amikor erről mesélt, azért néha-néha elmosolyodott.

Üzletvezető volt, amikor behívták sorkatonai szolgálatra, de mire leszerelt, megváltozott a világ, két zsidótörvény született, már nem kapott lehetőséget üzletvezetésre, de önállósításra sem. Mit volt mit tennie, el kellett fogadnia egy üzletvezetői állást ott, ahol ezt még felajánlották, nevezetesen Orosházán, ott is csak azért, mert hadiárva státusszal bírt, tehát kivételesen.

Ha futnia, menekülnie nem is kellett, de költözködni és kényszerűségből igen, egy faluba városból, bár a legnagyobb magyar faluba, 1939-ben.

Ezen sem csodálkozott, pontosabban igyekezett nem csodálkozni.

Azonban Orosházán ismerte meg anyámat, s ez egészen más színben tüntette fel számára, persze utólag, az oda való üzetését.

Anyám családja szintén csak jobb híján került ebbe a faluba, nem a saját elhatározásából, sopánkodtak is emiatt sűrűn, még évtizedek múltán is. Tudniillik ők, anyai nagyszüleim, fiatalabb korukban színészek, pontosabban táncosok voltak, színházi emberek, és a városi környezet és kultúra hiányát csapásként élték meg.

Hogy Rosenbaum Ignác nagyapámról, anyám apjáról, hogyan derült ki, van tehetsége a tánchoz, azzal nem vagyok tisztában. Mindenesetre kiderült, amikor próbatáncolás után nyomban felvették úgy húszéves kora körül, még 1899-ben, a karba, a kassai színházhoz. Egyáltalán, rejtély előttem, hogy egy ortodox, földművelő, állatokat tartó, a jiddist is beszélő, „paraszt-zsidó” család, ilyen család volt anyai nagyapámé, hetedik gyerekeből, akit héderbe járatnak, hogyan lesz **operett-táncos.**

Amikor a nagyváradi színházhoz szerződött, kiderült, ha felküldik Pestre megnézni a

híresebb operett-előadásokat, képes megjegyezni a koreográfiát, első látásra, majd be is tanítani. Nem számított bohémnak, mint az ilyesféle emberek, éppen ellenkezőleg, megbízható volt és családszerető, sőt olyan, aki a fogához veri a garast, szép pénze gyűlt is már össze bankban, ezt anyai nagymamám nem győzte hangsúlyozni.

Jó partinak is számított Gizella nagymamám számára, hiszen ő szegény családból származott, lévén apja, Kohn Ferenc, egyszerű mészáros egy kóser vágóhídon, s ez a nagymamám ráadásul négyévesen anya nélkül maradt. Anyja, a Sarkadról, kocsmáros szülőktől származó Weisz Fanni, szegény, miután hat gyereket szült, s három hamar be is adta a kulcsot, harminchat éves korában meghalt tüdőbajban. Legidősebb lánya, Margit, aki még felbukkan néhányszor ebben a történetben, mint Mányi, így neveztem, nem tudván kimondani nevét kisgyerekként, fodrásznőként keresett némi pénzt, és nevelte a kisebb testvéreit. Giza nagymamám hat elemít végzett, majd varrodába adták tanulni, de abbahagyta, hogy özvegy apja, aki, a pletykák szerint, egy Nagyvárad környéki faluból származó román cselédlánnyal vigasztalódott, háztartását vezesse.

Nekik Orosháza, Giza nagymamám kifejezésével, „nagy leesés volt”, hiszen Nagyváradon, a Pece-parti Párizsban, költők, írók, újságírók, színészek, helyi hírességek közegében éltek, bár csak egy külvárosi kis kopott házban. Tudtak is a hírességekről, például, hogy a *Nagyvárad* zsidó főszerkesztőjének felesége Schlauch Lőrincsel, a római katolikus püspökkel tart fenn gyengéd viszonyt, tudtak Ady Endréről, felismerték az utcán is, még akkor, amikor korántsem számított híresnek. Nagyváradon élni más volt, mint Szentesen, Csanyteleken vagy Hódmezővásárhelyen és Orosházán. Nagyváradon, mint tudjuk, igazi urbánus élet folyt, Ignác nagyapám naponta betért a Bémer-tér valamelyik kávéházába, és igen elegánsan, általában zsakettban, néha még a piacra is abban járt, a szellemi pezsgés rájuk is hatott, olvastak és jártak színházba. Giza nagymamáméknál bérelt szobát egy ideig Deési Alfréd, az első magyar filmrendező, akit, a hatvanas évek elején, magam is megismerhettem, amikor meglátogatta nagymamámat.

Mellékesen jegyzem meg, hogy Kohn dédnagyapám testvéreinek, voltak vagy kilencen, gyerekei közül többen választották a színpadi pályát, mint például a nagymamám egyik unokatestvére, Kövesi Albert, aki nemcsak színész volt, de a nevezetes jiddis sikerdarab, a *Szulamit* fordítása is a számlájára írható. Öregkorára a New York kávéházbeli asztalát, ez legendárium a színháztörténetben, Kövesi-várnak nevezték. Testvére, Kövesi Rózsa primadonna lett, koloratúr szoprán, férje, Szalkai Lajos ugyancsak színész, aki a miskolci színház igazgató posztjáig vitte. A következő generáció is adott színészeket, például anyám egyik másod-unokatestvérét Kálmán Györgynek hívták.

Miután egybekeltek anyai nagyszüleim, Giza nagymamám is letette azt a fajta színész-vizsgát, a „sorrentói” dalt énekelte a színészegyesület zsűrije előtt Budapesten, s bizony szépen festett, mondhatom, fényképei alapján, kimondottan szép volt. Átment a vizsgán, amelynek révén karba kerülhetett énekelni és táncolni. Bejárták aztán nagyszüleim, Rosenbaumról Rózsára magyarosítva, Nagyvárad után az egész Magyar birodalmat, hol ide szerződtek, hol oda, vagy hét-nyolc felvidéki és

erdélyi városba, végül kikötöttek Szegeden. Itt érte őket a trianoni békeszerződés, azontúl más-más országhoz tartoztak a rokonaik meg azok a városok, amelyek színházaiban nagyapám több mint húsz évet, nagyanyám meg tízet eltöltött.

Rózsa nagyapámék Szegeden, miután kiöregedtek a színpadi „táncikálásból”, ahogy Giza nagymamám, aki nem ment a szomszédba a szavak ironikus kifacsarásáért, kifejezte, nem nyithattak, bár szerettek volna, tánciskolát, annyira erős volt ott az úgynevezett „ébredő”, egyfajta szélsőjobboldali mozgalom, hogy zsidóknak, még jóval a zsidótörvények előtt, nem engedtek ilyesmit. Orosházára viszont hívták Ignác nagyapám, mivel nem akadt táncmesterük megfelelő, át is ment, de Giza nagymamám nélkül, mivel ő nem volt hajlandó faluba költözni, elsősorban azért, mert a fiát, anyám bátyját akkor nem járathatta volna gimnáziumba. Majdnem tíz évig lakott albérletben és ingázott Ignác nagyapám, szegény, Orosháza és Szeged között, hasonlóképpen Giza nagymamám is, szegény, de ő fordítva, Szeged és Orosháza között. Akkor vett egy nagy lélegzetet Giza nagymamám, és költözött Orosházára, kislány anyámmal együtt, aki sírt-rítt emiatt, amikor fiának, Imrének távoznia kellett az országból, mégpedig, leérettségizvén a szegedi piaristáknál, egyenesen a csehországi Brünnbe, ha építésznek akart tanulni, mivel a mi honunkban a numerus clausus miatt, amely csak a zsidókra vonatkozott, nem vették fel egyetemre.

Nem vidámkodott sűrűn Ignác nagyapám sem, nagymamám azt állította róla, „a pincébe jár nevetni”.

3

Mondom, apám, ellentétben velem, nem volt csodálkozó típus.

Talán még akkor sem csodálkozott, amikor behívták 1942 őszén munkaszolgálatra, és az orosz frontra küldték fegyver nélkül, civil ruhában, de katonasapkában, tulajdonképpen egyszerűen és sallangmentesen a halálba. Darnicán, egy Dnyeper menti faluban táborozva, a befagyott széles folyón át kellett szállítaniuk az egyik oldalról a másikra hat-hét méter hosszú, igen vastag farönköket, németeknek barakkok építésére, hármuknak egyet. Hát enyhén szólva a roppant hidegtől, meg a hitvány ruházat miatt, egyes testrészeik megfagytak, és hogy nem többet, mint három órát aludhattak, s táplálékban, érdekes, nem dúskálhattak, viszont dúskáltak állítólag a keretlegények szitkaiban és veréseiben, így aztán sokan beadták a kulcsot. Apám persze hangoztatta, pontosabban azt hazudta, hogy az ő szakképzettsége szakács, és addig-addig, egy kis pénzzel is nyomatékosítva, amíg sikerült is a konyhára kerülnie, főzni tudott valóban, rejtély számomra, mikor és hogyan tanult meg. Ehetett rendesen, sőt mivel „vételező szakács” lett, egyenesen az élelmiszerraktárakból rendelhetett és szállíthatott a konyhára, ami bizony nagy szerencsének számított, kegyeket oszthatott, és kegyeket szerezhettek. Megmentette az éhhaláltól például Zsolt Bélát, az újságíró és író, akit különben, szemtanúk szerint, és apám szerint is, félig már agyonverték.

Éppen kenyérrel megrakott lovas szekérrel érkezett a raktárból vissza a táborba, mikor látta, százada rendezetlenül fut, honvédek és munkaszolgálatosok, menekülnek, az oroszok áttörték a frontvonalat. Apám leszórta nekik a kocsiról az

összes kenyeret, egyet megtartott magának, és az ellenkező irányba indult meg, 1943 januárját írtuk. Egyszerűen gondolkozott, átszökik a szovjethez, nem várja meg, hogy megöljék a honfitársai vagy a németek, hátha a másik oldalon nem akarnak ráérni halált, és hátha azok fognak győzni.

Eltűnt a szemünk elől, öt évig nem is került elő, fogalmunk sem volt, életben van-e még.

Nemsokára anyámat, Irma és Giza nagymamámat, Ignác nagyapámat, Margit-Mányi nagynénémet és engem gettóba zártak szülőhelyemen, Orosházán, amelyre, még négyéves sem lévén, nem emlékszem egyáltalán. Mesélték, bezúfoltak bennünket a fatelep legnagyobb raktárépületébe, egy kietlen, földes hodályba, minden zsidót együvé, aki csak élt abban a faluban. Életterünk a fekvőhelyünkre korlátózódott, mint ahogy aztán később sokat emlegették. Elvettek tőlünk mindent, pénzt, élelmet, ruhaneműt, ékszer, fényképet, emléktárgyat, anyám mesélte, hogy egy csendőr lehúzta az ujjamról a monogramos kis aranygyűrűmet, és én, állítólag, sírtam. Azt is mondogatta, hogy szomjajztunk, ivóvízért, szerinte, órákig kellett sorban állni. Enni, miután elfogyott és elvették, amit bevittünk, nem igen ehettünk, mivel nem kaptunk, és ezt leginkább Giza nagymamám hozta elő mindig. Kaptunk viszont ütlegeket, de hát ilyesmit felemlegetni felesleges, az természetesnek számított.

Apám, mikor elmesélték neki a gettót, nem csodálkozott.

Majd eltűnt anyám is az életemből, őt ugyanis Irma nagymamámmal és Ignác nagyapámmal együtt elszállították a gettóból fogházba. A bíróság elítélte őket, rájuk bizonyítva egy úgynevezett „árdrágítást”. Tudniillik apámat a zsidótörvények arra kényszerítették, hogy átadja az üzletet, egy cipőüzlet vezetését kereszténynek, át is adta az egyik segédnek, de csak névleg, és hogy így, az jó sok pénzébe került, ám miután elhurcolták, a tényleges vezetést anyámra, Irma nagymamámra és Ignác nagyapámra bízta. Az a segéd, a stróman, azonban feljelentette őket, azt hazudva, hogy drágábban adják a cipőt, mint a rendes ára, s a bíróság úgy találta, ez bizony így is van, s nem is tudom, hány évi börtönre ítélte őket. Anyám és Irma nagymamám az életét köszönheti ennek a strómannak, mert egy haláltábornál, ahová bezárták volna őket, még egy háborús viszonyok között működő börtön is kedvezőbbnek bizonyulhatott. Ignác nagyapám azonban éppen ennek a strómannak köszönheti, persze csak közvetve és elméletileg, élete elvesztését, mert, mivel nem bírta megállni, hogy még egyszer láthasson bennünket, mielőtt a gettóból elszállítanak valahová, nem tudni hová, kiszökött a békéscsabai fogházból, elkapták, és csak úgy egy Auschwitzba menő szerelvényre rakták fel. Persze erről nem tudtunk, csak évek múlva, mikor az elgázosítottak listáján bukkant fel a neve.

Giza nagymamámat, Margit-Mányi nagynénémet és jómagamat egy Bécs külvárosában, Jedlersdorffban lévő koncentrációs táborba deportáltak, ahol csaknem egy évig tartottak fogva, és máig nem derült ki, miért is nem öltek meg. Nagymamámat, aki akkor már betöltötte az ötvenötödik évét, cementgyárban dolgoztatták. Nem tudom vagy alig tudom felidézni azt a haláltábor, pontosabban csak részben haláltábor, mivel a deportáltaknak csak egy része halt meg ott, s azt sem tudom, hogy amit erről tudok, azt honnan tudom, nagymamám elbeszéléséből,

különböző dokumentumokból, könyvekből, filmekből, vagy esetleg még saját emlékezetemből is.

Apám azon sem csodálkozott, hogy életben maradtunk.

Először anyám szabadult ki a börtönből és érkezett vissza Orosházára, a vele együtt szabaduló Irma nagymamám Szegedre ment legidősebb fiához. Anyám senkit nem talált a házukban, kísértetháznak tűnt az neki, s azt gondolta, nincs is életben senki, aki hozzá tartozik, sem a férje, sem a gyereke, sem a szülei. Ezzel a tudattal élt és várt. Majd mi is megérkeztünk hárman, Giza nagymamám, Margit-Mányi nagynéném és én, van egy kép rólunk, úgy festünk rajta éppen, mint a shoát ábrázoló fotók szereplői, halálpontosan úgy. Egyáltalán nem emlékszem, hogyan zajlott le újbóli találkozásunk anyámmal, csak később mesélték, milyen kövéren láttuk viszont, elképesztő kövéren, mint kiderült, injekciókkal megszüntették havivérzését, ilyesmikkel nem bajlódtak a börtönfélékben akkor, s ettől hízott meg.

És vártuk, most már négyen vártuk tovább apámat és nagyapámat. Apám középső bátyját, Matyit nem vártuk már, megjött a hír, elpusztult mint munkaszolgálatos valahol a Don mellett. Megfagyott, és a kórházat, ahová fektették, felgyújtotta egy ágyúlövedék, ő meg benne égett. Matyi nagybátyám mindkét testvérétől elütött, apámtól is, Jenő bátyjától is, mert szeretett tanulni, érettségizett, főkönyvelő lett, szimpatizált a kommunistákkal, sokat olvasott, nászéjszakáján, állítólag, Ady-verseket szavalt.

Anyám nem tudott nyelni, kínszenvedés volt számára az étkezés, azt gondolta, valami fennakadt a torkán, persze az orvosok megállapították, semmi sem akadt fent azon. Reggelenként legalább egy-másfél órán át krákogott a mosdó fölött, fuldoklott, és jött belőle a váladék. Még évekig fuldoklott és köpködött. Nem volt hajlandó egyedül aludni éjjel, amíg apámat várta vissza, anyjához, Giza nagymamámhoz feküdt, és mivel én sem voltam hajlandó egyedül, én is oda feküdtem, közéjük, így aludtunk hárman egy ágyban. Így, amíg apám meg nem jött.

Féltünk mindenkitől, a környezetet továbbra is ellenségesnek láttuk, ugyanis tapasztaltuk, ha szépíteni akarom, ha nem, a környezet bizony ellenségesnek tetszett. Terjedt a mondás, „többen jöttek *vissza*, mint ahányan elmentek”.

Szóval nem hazajöttünk, hanem „vissza”.

Anyám védelmet keresett, és megtalálni vélte a kommunista pártban, belépett ő, akinek fogalma sem volt politikáról, ráadásul ő és a mozgalmárság viszonya a tűz és a víz ellentétéhez tartozott. Meg is vallotta, utált taggyűlésekre járni, ott is félt, mert minduntalan hozzászólásra készítették, s neki nem akaródzott, főleg hogy minduntalan firtatták, kicsoda is, persze ideológiai és osztályszempontból, de, látva mennyi volt zsidógyűlölő és nyilas csapódott a kommunistákhoz, szinte megnémult. Nemsokára, ahogy elhagytuk Orosházát, Szegedre költözvén, anyám, út közben, elveszett a párt számára.

Apám, miután megjött, semmin sem csodálkozva, nem sokat teketóriázott, eladta a megrongált, kirabolt házat, és szedtük a sátorfánkat. Menekültünk, azt hiszem, ez a jó szó rá, elmenekültünk 1947-ben kiirtásunk szándékának számunka jelképes

kiindulópontjáról, Orosházáról.

Tíz évig laktunk Szegeden, ahol apám és anyám, megint összeszedve magát lelkileg, ismét egymásra találva, öcsém is született, újra megkísérelt élni.

Apám beilleszkedett és érvényesült még a Rákosi-korszakban is, azokon az esztendőkön sem csodálkozott, tulajdonképpen az ő révén teremtődött meg a tervgazdálkodásos cipő- és rövidárú-kereskedelem a Dél-Alföldön.

Az ötvenhatos forradalom következményeképpen azonban Budapestre kellett futnunk. Valóban, szinte futni.

Apámnak nem volt ínyére ez a forradalom, mert azt tapasztalta addigi életében, hogy minden felfordulás feléleszti és nyílttá teszi a zsidóellenességet. Úgy vélte, Európának ezen a felén, ahol Magyarország is található, csak a kommunizmus védi meg a zsidókat, még akkor is, ha az antiszemitizmus nem áll vezetőiktől távol, ezért minden antikommunista megnyilvánulást elítélt. A Horthy-rendszerhez hasonló rezsím restaurációjától félt, mivel egyáltalán nem hitt egy nálunk meghonosítható nyugati jellegű demokráciában. Különben is szorongott minden változástól, hiszen tapasztalnia kellett, hogy neki, mint zsidónak, minden változás után csak rosszabb lett, pontosabban mindig újra kellett kezdenie.

A forradalmat ráadásul a realitástól elrugaszkodónak gondolta, fel sem merült benne, hogy a szovjet majd kiengedi markából a magyart. Nemkülönben idegenkedett a forradalmártól mint típustól, mindenfajta erőszak és szélsőség távol állt tőle. Nem bírta a felfordulást, a rendetlenséget sem, ez alkatából következett. Ki nem állhatta a munkában való lazaságot, fegyelmezetlenséget.

Amikor megalakult apám vállalatánál, ahol főosztályvezetőként dolgozott, a munkástanács, felszólították, mondjon le, vége a „Berkovits-vircsaftnak”. Apámat nem kedvelték, enyhén szólva, a „forradalmárok”, ugye, hatás-ellenhatás, kommunista elkötelezettségűnek gondolták, a Rákosi- rezsím kiszolgálójának, mert eredményesen, tehát a rendszer hasznára vezette a vállalatot. Irányítási módszereit is azonosították a kemény diktatúráéval, lévén azok bizony autoriter módszerek voltak.

A pártból való kizárását, előrebocsátom, belépett, és kizárták, figyelmen kívül hagyták. És apám nem tett semmi gesztust a munkástanácsnak, sőt, kinyilvánította, nem tetszik neki a felfordulás. Furcsállkodását azokon a helyi kommunista kádereken, akik egy csapásra antikommunisták lettek, sem vették jó néven tőle.

Furcsállkodott, de nem csodálkozott.

Kinyilvánította, őt csak az készteheti lemondásra, aki kinevezte. Ám jónak látta nem bejárni. Azt hiszem, igen kedvetlenül, kelletlenül és szorongva élte meg, bár erről keveset tudok, a forradalom napjait.

A kommunista restauráció egyáltalán nem díjazta forradalomellenes viselkedését. Bár irodájában alakult meg az új, a kádárista párt vállalati szervezete, őt nem vették be. Hiába várta, szegény, majd kapacitálják a belépésre, hisz azt gondolta, magatartásával kiérdemelte, de várhatta. A szegedi pártvezetők, rákosisták és kádáristák, ahogy a „forradalmárok” sem, látványosan utálták, személyiségéből, viselkedéséből

kiolvasták, nem az ő emberük. Már-már az állását is veszélyben forgónak érezte. Elkönyvelte, Szegeden nincs jövője.

Szerencsére a minisztériumban egészen másképp értékelték, sok barátja dolgozott ott, és kapcsolatait mozgósítva, meg tudott futni Budapestre 1957-ben.

Többé már nem kellett megfutnunk. És el sem hurcoltak.

Mintha egy kissé csodálkozott is volna ezen apám.

Fontolgattuk néhanapján, el kellene illannunk innen, ebből az országból, de apám mindig lefújta, mondván, nem beszél más nyelven csak oroszul, arra a területre meg nem akar menni.

Berkovits György: *Magyar látvány*, L'Harmattan Kiadó, 2017, 416 oldal, 3990 Ft.